

ПОДОЛЯНИ В СПІВПРАЦІ З ВУАН

14 листопада 1918 року, за місяць до особистого зречення від управління державою, гетьман П. Скоропадський скріпив своїм підписом ухвалені Радою Міністрів "Закон про заснування Української Академії наук". Цього ж дня він затвердив склад УАН¹, а 27 листопада - Голову - президента В. Вернадського та Неодмінного секретаря А. Кримського, обраних на установчому Спільному зібранні Академії. Так, в Україні виник національний академічний центр для об'єднання і координації діяльності сотень учених, дослідників, який благотворно вплинув і на розгортання науково-пошукової роботи на Поділлі.

На етапі становлення Української Академії наук (з 14 червня 1921 р. до 21 лютого 1936 р. - Всеукраїнська АН) подільські учені, історики-краєзнавці надавали допомогу в діяльності нової наукової структури, активно з нею співробітничали.

Історик-професор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти Євген Сташевський, родом із Зінькова, 1923 року передав до ВУАН чималий архів - понад 200 справ колишньої казенної палати, матеріали подільського губернатора, окружного суду, губернського правління. Серед них - люстрації старостів 1798 року, справи про старостинські мастки першої половини XIX ст.² Внесок Сташевського дістав високу оцінку Спільного зібрання Академії, яке 11 червня 1923 р. ухвалило "погодитися з пропозицією проф. Є. Д. Сташевського прийняти у власність ВУАН архівні матеріали з Кам'янця-Подільського (один вагон) та передати їх до Центрального архіву давніх актів"³. Згодом Євген Дмитрович, зарахований до штату Академії, підготував низку фундаментальних робіт, серед яких - неопублікована монографія "Історія докапіталістичної ренти на Півдні України у VIII-IX ст."⁴, віддав академічній праці п'ятнадцять літ, поки 1938 року не був репресований в числі багатьох учених України.

Активно співпрацював з ВУАН професор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти Павло Клепатський, який підготував і 1923 року виголосив на академічних засіданнях доповіді "Діаруш Самійла Зірка, секретаря Богдана Хмельницького. Спроба критичного аналізу літопису Величка", "Літопис Самійла Величка", "Новий історик України (М. Яворський)"⁵.

Уважно ставився до проблем Академії наук Володимир Затонський - наш земляк з с. Лисець Дунаєвського району, обіймаючи посаду наркома освіти впродовж 1917-1919,

1922-1923 років. У щоденнику голови-президента УАН В. Вернадського є запис від 10 лютого 1920 р.: "С Крымским у нового комиссара Затонского... Добились много для Академии наук... Сам Затонский - хорошее (впечатление - В.П.), он физико-химик, говорит, что поможет АН"⁶.

Не раз Володимир Петрович вирішував злободенні матеріально-фінансові проблеми Академії, захищав скільки міг її працівників від безчинств енкаведистів, як це було з академіком С. Єфремовим, звільнення з-під арешту якого в березні 1919 року домагався і Затонський. Цю турботу в час цюкування відчув також Неодмінний секретар ВУАН Агатангел Кримський. У листі до М. Астермана він писав: "Найвищою нагородою для себе я рахую, наприклад, такого листа, якого отримав від Наркомоса В. П. Затонського. Він пише, що моя робота над Словником (Словник живої української мови - В.П.) має реальне значення для Радянської держави"⁷.

Йому належав ряд праць з національного питання, педагогіки, хімії. Ще працюючи в Київському політехнічному інституті, вів науково-дослідницьку роботу, вивчав процес добування азоту з повітря, шукав ефективних способів застосування хімічних препаратів у рільництві. Академік В. Вернадський зауважував Володимир Петровичу на те, що він "І сам не розуміє, який учений в ньому гине". 1929 року Затонський був обраний академіком ВУАН, не раз просився на наукову роботу, однак його не відпускали⁸. Його стосунки з Академією були різнобічними і у той же час не безпроблемними, особливо під час останнього його перебування на посаді наркома освіти в 1933-1938 рр.

Данилу Заболотному (1866-1924) судилося залишити в історії ВУАН більш помітний слід.

Народився він у с. Чоботарці на Вінниччині. 1891 року закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету, 1894-го - медфак. Працював лікарем на Поділлі, комісаром освіти та охорони здоров'я Ольгопільського району. Серйозну наукову працю розгорнув у Петербурзі, згодом - в Одесі, де організував першу в світі кафедру епідеміології. Архів АН містить чимало документів, які стосуються переходу Д. Заболотного на роботу до Академії. 16 травня 1921 року Другий фізико-математичний відділ Академії порушив питання про обрання професора Д. Заболотного на кафедру епідеміології⁹. Після отримання згоди Данила Кириловича на переїзд з Одеси до Києва Спільне зібрання ВУАН призначило вибори на 6 лютого 1922 р.¹⁰ У цей день шляхом таємно-

го голосування більшістю голосів Д.Заболотного було обрано академіком на кафедрі експериментальної медицини¹¹. 17 липня 1922 року він вперше взяв участь в роботі Спільного зібрання Академії¹².

У стінах ВУАН вивчав він питання мікробіології, епідеміології, написав низку праць, присвячених чумі, холері, сифілісу, газовій гангрені, дифтерії, тифу, дизентерії, керував неодноразовими експедиціями проти епідеміологічного характеру, виїжджав у наукові відрядження до Індії, Монголії, очолював Інститут мікробіології та епідеміології, який сьогодні носить його ім'я. Впродовж 1928-1929 рр. Данило Кирилович був Президентом ВУАН¹³.

Особливо посилювалися зв'язки УАН з Поділлям у період підготовки до відкриття і функціонування Кам'янець-Подільського державного українського університету (КПДУУ) та Інституту народної освіти, що згодом виник на базі реорганізованого університету. КПДУУ народився водночас з Академією, 1918 року. У певній мірі обидві установи мали одного й того ж хрещеного батька - професора Володимира Вернадського, який, за дорученням міністра народної освіти і мистецтв гетьманської Української держави Миколи Василенка очолював і Комісію з вироблення Законопроекту про заснування Академії наук, і Комісію з учених установ та вищих навчальних закладів. Велику роль у налагодженні співпраці подільських науковців з УАН здійснив професор Іван Огієнко, представник столичної науки, відряджений до Кам'янець-Подільського для виконання обов'язків ректора університету. Він зробив чимало для добору і згуртування наукових сил, запросив для викладання професорів В.Біднова, В.Гериневича, П.Клепатського, І.Крип'якевича, П.Клименка, П.Бучинського, доцентів Л.Білецького, М.Драй-Хмару, Д.Дорошенка та інших відомих вчених. Не всім вдалося прибути до Кам'янець-Подільського. Але професорсько-викладацький склад з перших днів розгорнув не тільки педагогічну, а й науково-дослідницьку роботу. За короткий час вийшли друком "Історія української мови" І.Огієнка, "Народність чи національність" Л.Білецького, "Що читати по історії України" В.Біднова, "Географія України", "Основи географії", "Фізична географія" В.Гериневича, "Білоруси та їх національне відродження" Д.Дорошенка, "Слов'янознавство" М.Драй-Хмари. Декан історико-філологічного факультету професор П.Клименко вивчав історію цехів і ремесел Поділля, Д.Дорошенко написав посібник "Про минулі часи на Поділлі", Григор'єв - Наш - підручник "Поділля, історико-географічний нарис". Вивченням Поділля займався голова Подільського церковного історико-археологічного товариства, завідувач історико-археологічного музею Юхим Сіцинський, запрошений на посаду доцента університету.

Зокрема, він підтримував тісні зв'язки з Миколою Петровим (1840-1921) - академіком кафедри старої української літератури історико-філологічного відділу УАН. Ще 1890 року професор Київської духовної академії М.Петров, разом з петербурзьким істориком М.Городещким приїжджав до Кам'янець-Подільського, зустрічався з членами Подільського спархіяльного історико-статистичного комітету, з допомогою Ю.Сіцинського збирав матеріали до спільного з П.Батюшковим історичного опису "Поділля". Микола Іванович був обраний почесним членом Комітету, не поривав стосунків з кам'яничанами в період його праці в Академії.

Історико-філологічний факультет університету добре прислужився Академії наук у зборі матеріалу до історичного словника української мови. Ця робота проводилась під керівництвом професора Е.Тимченка (1866-1948), директора постійної комісії для складання історичного словника української мови. Тривалий час працював він на Поділлі, збираючи лексичний матеріал. 1920 року університет передав Академії 26660 карток слів, зібраних викладачами університету на основі аналізу різних пам'яток¹⁶. 27 травня 1920 року чергове засідання історико-філологічного відділу УАН ухвалило: "Висловити од Першого відділу Академії подяку раді історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету за цей цінний подарунок"¹⁷.

Досить цікавий приклад взаємодії подолян з АН, пов'язаний з утворенням і діяльністю у Вінниці філії Всенародної бібліотеки Всеукраїнської Академії наук.

Поділля і Волинь мали гарні бібліотечні фонди в резиденціях подільських магнатів, що було відомо багатьом працівникам Академії. Не раз доля цих фондів була предметом особливої турботи академіків. 10 червня 1920 року історико-філологічний відділ Академії заслухав тривожні повідомлення секретаря відділу академіка С.Єфремова про факти варварського ставлення в умовах військових дій до бібліотек та архівів Поділля. На особисте прохання відділ відрядив С.Єфремова на Поділля для глибшого вивчення стану справ і вжиття необхідних заходів на місці. За наполягання Академії усілілі книги звозились до Вінниці, що призвело згодом до створення бібліотеки¹⁸.

Роботу зі створення Вінницької бібліотеки очолював спеціальний комітет (голова В.П'ясецький, секретар - О.Кицай). 23 вересня 1920 року на подання комітету губревком своїм наказом №806 утворив бібліотеку, затвердив її штат¹⁹. Новостворений колектив очолив В.Пфейфер²⁰.

На початку 20-х років на її базі було відкрито Кабінет виучування Поділля, який очолив професор А.Ярошевич. Першими консультантами кабінету стали професор М.Безбородько, М.Білінський, В.Отамановський,

В.Рахинський²¹. Таких кабінетів в Україні було лише три, і вони відіграли помітну роль у краєзнавчому дослідженні регіонів. Кабінет розгорнув видавничу діяльність, випустив праці Л.Данилова, О.Севаст'янова, Ю.Сіцінського²². Вони започатковували "Енциклопедію Подільства", розраховану на 16-18 книг²³.

Високу оцінку діяльності Вінницького кабінету виучування Поділля, як засобу поєднання науки з життям, дав Президент ВУАН Д.Заболотний, який любив Поділля і свою Чоботарку, уважно ставився до наукової праці подолян. За його поданням Президія ВУАН вирішила створити такі кабінети в Полтаві, Житомирі, на Донбасі, виділити вінницьким дослідникам щорічні асигнування в сумі 10000 крб.

Дуже зацікавлений він був відкриттям Кабінету виучування Донбасу як своєрідної форми шефства ВУАН над шахтарським краєм, тому доручив В.Отамановському підготувати доповідну записку з досвіду створення і діяльності Кабінету. Розглядалось навіть питання про переведення Отамановського на посаду директора Кабінету з Вінниці на Донбас²⁴.

Вже 1925 року у Кам'янці-Подільському з ініціативи Ю.Сіцінського, інших пошуковців формується Наукове краєзнавче товариство при ВУАН, яке відкрило двері для широкого кола дослідників краю. Члени товариства підтримували зв'язки з академічними установами, зокрема - Інститутом матеріальної культури, з участю київських науковців організовували археологічні та етнографічні експедиції для збирання краєзнавчих матеріалів²⁵. 1925 року Кам'янець-Подільське при ВУАН наукове товариство налічувало 67 членів. Його очолювали професори О.Полонський, В.Храневич, потім Д.Богацький, заступником голови був Ю.Сіцінський, ученими секретарями - В.Зборовець, Ю.Філь²⁶. Протягом 1925-1928 рр. воно провело 38 засідань, заслухало 38 доповідей, видало ряд праць, серед яких "Записки", книга В.Герасименка "Кармалюк в українській народній пісні"²⁷.

Відділи академії в співпраці з місцевими науковцями брали активну участь у вивченні Поділля, формуванні тут краєзнавчих осередків.

Фольклорно-етнографічна комісія - одна з сімнадцяти, що діяли при Першому історико-філологічному відділі ВУАН, виникла 1921 року спочатку як фольклорна, а після злиття з етнографічною секцією Наукового товариства надбала статусу фольклорно-етнографічної. Очолював її академік А.Лобода. Серед позаштатних членів був представник етнографічного гуртка з Вінниці Ю.Александрович, "Матеріали по етнографії Поділля" якого побачили світ 1922 року²⁸. Професор Е.Сташевський з Кам'янця-Подільського 1923 року на одному із засідань

комісії зробив доповідь "Хліборобське свято в Миньківцях на Поділлі на початку XIX ст.", дав його розгорнутий опис, історію виникнення, роль графа Ігнатія Махоцького у впровадженні обряду²⁹. 1927 року етнографічна комісія ВУАН провела експедиційне обстеження ряду населених пунктів Кам'янець-Подільського та Проскурівського районів.

Історія магдебурзького права у Вінниці стала предметом вивчення для працівників комісії західноруського та українського права ВУАН. Активну участь в її роботі брав директор Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН В.Отамановський, який в цей час готував монографію "Вінницька міщанська громада в XVI-XVIII ст.". 1926 року вона була схвалена до друку названою комісією, а сам В.Отамановський обраний 15 жовтня цього року її співробітником³⁰.

Співпраця подолян з ВУАН мала плідне продовження в 40-70-ті роки. У період післявоєнного відновлення науково-дослідницької роботи Академії наук чимало зробили для зміцнення зв'язків науковців Академії та Поділля дунаєвчанин Федір Шевченко, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Петро Тронько як голова Головної редакційної колегії "Історії міст і сіл Української РСР" завідувач відділу регіональних проблем Інституту історії України, голова правління Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Сьогодні випускник Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту Валерій Смолій, доктор історичних наук, академік, очолює Інститут історії України НАНУ, а доктор історичних наук, виходець з с.Дяківці, що на Вінниччині, Олександр Реснт є заступником директора цього інституту. Спеціалізована Рада з захисту дисертацій відкрила дорогу в наукове життя багатьом подільським дослідникам. Інститут історії України створив на базі Кам'янець-Подільського педуніверситету Центр дослідження історії Поділля (керівник - доктор історичних наук, професор Л.Баженов). Чимало зробив за три роки існування Подільський територіальний сектор Головної редколегії багатотомника "Реабілітовані історією", який очолює кандидат історичних наук В.Савчук. Здійснено ряд спільних видань. Уже два перевидання зазнала фундаментальна монографія докторів історичних наук В.Смолія та В.Степанкова "Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет" (1993, 1995), інші праці. Нинішні взаємини можуть скласти тему окремої статті. Але це різнобічне і взаємовигідне співробітництво стало можливим завдяки традиціям, закладеним нашими попередниками ще в 1920-ті роки.

Віктор Прокопчук

- 1 Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (далі - ЦДАВО України).-Ф. 2201, оп. 1, спр. 135.-Арк. 19-21.
- 2 Там само.-Ф. 1064, оп. 2, спр. 1.-Арк. 90.
- 3 Історія Академії Наук України. 1918-1923. Документи і матеріали.-К., 1993.-С. 374.
- 4 Там само.-С. 498.
- 5 Данилюк Ю.З. Є.Д.Сташевський та його роль у дослідженні проблем історії України//Тези доповідей республіканської наукової конференції "Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля".-Дунаївці, 1993.-С. 92.
- 6 Історія Академії наук України.-С. 550.
- 7 Там само.-С. 191.
- 8 Михайло Веркалець. Не зраджу тебе, Україно// Освіта.-1994.-№25-26.-С. 15.
- 9 Віктор Прокопчук. З народних глибин.-Хмельницький, 1991.-С. 19.
- 10 Історія Академії наук України...-С. 469.
- 11 Там само.-С. 480.
- 12 Там само.-С. 481.
- 13 Там само.-С. 488.
- 14 Українська радянська енциклопедія.-Т. 4.-К., 1979.-с. 153.
- 15 Кам'янець-Подільський державний місцевий архів (далі-КПДМА).- Ф.Р.-3333, оп. 1, спр. 15.-Арк. 8; там само.-Ф.Р.-582, оп. 1, спр. 23.-Арк. 13.
- 16 Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.-Кам.-Под.,1993.-С. 313.
- 17 Історія Академії наук України...-С. 389.
- 18 Там само.-С. 243.
- 19 Там само.-С. 244.
- 20 Там само.-Арк. 45.
- 21 Там само.-Арк. 46.
- 22 Там само.-Арк. 65.
- 23 Данилов Л. Клімат Поділля; Севастьянов О. Нарис дикої рослинності Поділля; Сіцінський Ю. Нариси з історії Поділля.-Ч. I., Вінниця, 1926.
- 24 Отамановський В. Краєзнавство на Поділлі.-Вінниця, 1926.-С. 8.
- 25 Науковий збірник "Подільська старовина". Під ред. В.А.Косаківського.-Вінниця, 1993, 28.
- 26 Репресоване краєзнавство.К.,1991.-С. 179.
- 27 Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО).-Ф.Р.-5257, оп. 1, спр. 8.-Арк. 4.
- 28 Вінюкова В.М. Кам'янець-Подільське наукове при Українській Академії наук товариство // V Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень.-Київ.-Кам.-Под.-1991.-С. 666. Протягом 1926-1930 рр. на базі окружного музею діяло Шепетівське наукове при ВУАН товариство, яке в контакт з ВУАН, Всеукраїнським археологічним комітетом під керівництвом професора Гамченка С.С. та голови Товариства В.Кочубея проводило в окрузі археологічні розвідки та розкопки, видало ряд наукових праць, у т.ч. - "Записки Шепетівського наукового при Українській академії наук товариства".
- 29 Баженов Л.В. Вказ.праця.-С. 110.
- 30 Історія Академії наук України.-С. 390, 552.
- 31 Каросва Л.Р. Валентин Дмитрович Отамановський//VIII Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство і культура". Наукові доповіді та повідомлення.-Ч. I.-Київ-Харків, 1997.-С. 157.

ВІДБУДОВА МІСТ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЗРУЙНОВАНИХ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Багато горя і руїн принесла українському народу Друга світова війна. Постраждали й міста Вінницької області, яку фашистська армія окупувала вже у липні 1941 р. Визволення почалося у грудні 1943 року, а в березні наступного всі міста Вінниччини були звільнені військами I та II Українських фронтів у результаті проведення Проскурово-Чернівецької та Умансько-Ботошанської наступальних операцій. Оборонні бої 1941 р., окупація Вінниччини, бої за звільнення міст та нальоти фашистської авіації уже після визволення принесли шкоду житловому фонду, міському господарству та промисловості. Щоб більше досягти

ступінь та розмір збитків, нанесених війною, варто порівняти довоєнний стан розвитку великих населених пунктів Вінницької області з їх становищем після звільнення.

У 1940 р. в області було два міста обласного підпорядкування: Вінниця та Могилів-Подільський і п'ять районного: Бар, Гайсин, Жмеринка, Козятин, Тульчин. Найдавнішим серед них вважається Вінниця, заснована у 1332 р.¹ та Могилів-Подільський, історія якого сягає у XIV ст. У період з XV по XIX ст. виникли інші міста.

На кінець 30-х років XX ст. це були невеликі містечка у сільськогосподарській